

КУЛЬТУРА ТА НАУКА НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Важливою рисою розвитку вітчизняної історичної науки на сучасному етапі є інтерес до історико-краєзнавчих публікацій у виданнях минулих років, у тому числі й періодичних: на шпальтах газет, журналів, альманахів, бюлетенів. Періодика Волинської губернії XIX – початку XX ст., і зокрема історико-краєзнавчі публікації на її сторінках зафіксувала та зберегла на своїх сторінках чимало важливих матеріалів. Серед них важливою групою виступають статті з історії культури та науки. На сьогодні наукової праці, де було б здійснено комплексне дослідження таких історико-краєзнавчих публікацій, як окремого самостійного історичного явища, немає. Все ж, маємо низку бібліографічних та історичних праць, які присвячені окремим проблемам розвитку та функціонування регіональної періодики в Україні та Російській імперії XIX – початку XX ст. Значно менша кількість праць присвячена дослідженню волинської преси. Деякі з них: “Бібліографія періодики Волині” М. Бойка¹, “Періодика Волинської губернії 1838–1917 рр.” Н. Сарапина², “Періодичні видання Волинської губернії XIX – поч. XX ст.” І. Мілясевич³, “Проблеми науки і культури на сторінках волинських періодичних видань другої пол. XIX – поч. XX ст.” В. Мороза⁴. Увагу дослідників частіше привертала проблема бібліографічного вивчення волинської періодики чи використання окремих видань як історичного джерела для індивідуальних наукових зацікавлень, проте необхідність її цілісного історіографічного аналізу досі залишається актуальною.

У статті здійснено системне дослідження тематичного спрямування та змістовного наповнення публікацій з історії освіти та науки на сторінках волинської періодики XIX – початку XX ст., проаналізовано характер

¹ М. Бойко, *Бібліографія періодики Волині*, Блументон (Індіана: Волин. вид. фонд) 1982, 156 с.

² Н.Л. Сарапин, *Періодика Волинської губернії 1838–1917 рр.*, Українська періодика: історія та сучасність: Доповіді та повідомлення восьмої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 17–18 травня 2002, Л. 2003, с. 62–64.

³ І.В. Мілясевич, *Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, Л. 2004, 376 с.

⁴ В.В. Мороз, *Проблеми науки і культури на сторінках волинських періодичних видань другої половини XIX – початку XX століття*, Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету, ред. Г.О. Дробот 11 (Луцьк 2006) 17–23.

та ідейну спрямованість цих публікацій, а також визначено їх місце та значення для сучасного розвитку краєзнавчого руху та можливості для вивчення історії України в цілому.

Під час виконання дослідження ми намагались встановити та виокремити тематичні групи публікацій з історії культури та науки за змістовним наповненням та ідейними тенденціями, провести історіографічний аналіз кожної з них та визначити їх значення у збагаченні краєзнавчих знань з минулого Волині та історії України в цілому.

Головним джерелом історико-краєзнавчих публікацій з історії культури та науки для проведеного дослідження стали такі волинські періодичні видання XIX – початку XX ст.: *журнали* “Почаевский листок”, “Известия Волынского губернского земства”, *газети* “Волыньские губернские ведомости”, “Волынская почта”, “Волынь”, “Жизнь Волыни”, “Вестник Волыни”, *бюлетені* “Врачебно-санитарная хроника Волынской губернии”, “Ветеринарная хроника Волынской губернии”, “Труды метеорологической сети Волынского земства”.

Ці матеріали мали свої особливості за рівнем науковості, об’ємом поданої інформації, ідейним спрямуванням, предметом зацікавленості, оригінальністю та ін. Відповідно до змістовного наповнення ми умовно поділили масив історико-краєзнавчих публікацій з історії культури та науки на такі тематичні підгрупи з проблем:

- щодо культури, історико-краєзнавчі публікації з: 1) історії літератури; 2) історії друкарства та бібліотечної справи; 3) музейної справи; 4) статті з історії театрального та музичного мистецтва;
- щодо науки, історико-краєзнавчі публікації з: 1) діяльності наукових осередків, 2) біографії провідних вчених та їх наукових винаходів і відкриттів, 3) медицини, 4) ветеринарії, 5) метеорології.

Серед матеріалів із історії розвитку літератури ми виокремили публікації про життя і творчість діячів, які залишили помітний слід в українській художній літературі: П. Куліша⁵, Г. Квітку-Оснoв’яненка⁶, І. Франка⁷ та інших. Звернемо увагу на статтю Б. Грінченка “Из новостей украинской литературы”. Він розповів про оновлення української белетристики та поезії на сторінках “Киевская старина”, про нові імена в українській літературі. Автор пропонував ознайомитися з низкою літературних тво-

⁵ “Апостол правди і науки” (Пантелеймон Олександрович Куліш), Почаевский листок 28 (23 июля 1910) 11.

⁶ Григорій Квітка Оснoв’яненко, ВГВ 81 (17 августа 1893) 4.

⁷ Украинская жизнь, Волынская почта 19 (1902) 3.

рів: С. Руданського, на теми історії України – “Мазепа”, “Іван Скоропадський”, “Павло Полуботок”, “Истории воссоединения Руси”, “Записки о Южной Руси” П. Куліша; поемою А. Свідницького “Люборацки”, творами М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, опублікованих у журналі “Киевская Старина”. Б. Грінченко ставив завданням показати позитивні зрушення в українській художній літературі. Він пов’язував це з діяльністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка, збільшенням фінансування періодичної преси, заснування “Видавничої Спілки” у Львові⁸.

Про поширення українських творів серед волинян дізнаємося зі статті “Из заметок о селянских чтениях”. Вона інформує, які літературні доробки заохочувалися до читання, обговорювалися на селянських читаннях. Серед таких твори П. Куліша: поетична збірка “Досвітки”, поема “Великі проводи”, роман “Чорна рада”, повісті “Орися”, “Дівоче серце”⁹ та інші.

Висвітлюючи розвиток української літератури автори газетних статей не оминали увагою мовну проблему. Адже, їх твори часто друкувалися у перекладі російською мовою. Прикладом є публікація уривку роману “Чорна рада” П. Куліша під назвою “Запорожский суд из романа «Чорна рада» (Перевод с малороссийского)”¹⁰. Деякі з журналістів наголошували на самоцінності україномовних творів, висловлювали свою любов до них та зауважували, що з перекладом на російську мову вони втрачають свою самобутність та оригінальність¹¹.

Поруч з матеріалами про представників української літератури публікувалися статті про російських. Кількість таких заміток була більшою: деякі з них: “12 апреля 1892 года прошло 40 лет кончины В. Жуковского”¹², “Петр Вейнберг (1831–1908 гг.)”¹³ та інші.

Проте, цього не можна сказати про публікації щодо Т. Шевченка. Зацікавленість його особою була не випадковою. Одна із перших заміток про нього опублікована в газеті “Почаевские известия”, це був портрет з підписом “Самый знаменитый малороссийский стихотворец”¹⁴. Пізніше акценти змінилися, кожного разу, коли наближалося святкування днів

⁸ Б. Грінченко, *Из новостей украинской литературы*, Вольнь 4 (5 января 1902) 2.

⁹ Ив. П., *Из заметок о селянских чтениях*, Вольнь 24 (30 января 1898) 2; 25 (31 января 1898) 1–2.

¹⁰ *Запорожский суд из романа “Чорна рада” Стороженко (Перевод с малороссийского)*, Жизнь Вольни 165 (2 июля 1911) 2.

¹¹ Григорій Квітка *Основ’яненко*, ВГВ 81 (17 августа 1893) 4.

¹² *12 апреля 1892 года прошло 40 лет кончины В.А. Жуковского (1783–1852)*, ВГВ 40 (2 мая 1863) 4.

¹³ *Петр Вейнберг (1831–1908 гг.)*, Вестник Вольни 183 (8 июля 1908) 1–2.

¹⁴ *Тарас Шевченко*, *Почаевские известия* 764 (26 мая 1909) 2.

пам'яті поета, на сторінках періодики розгортався дискусійний двобій між виданнями демократичного та монархічного звучання. Перші повідомляли про наближення свята та організацію заходів вшанування поета, подавали відомості про нього. На противагу їм, другі намагалися применшити його творчість та осудити його прихильників. На сторінках газет першого спрямування поета називали: “великий певец «Украины»”¹⁵, “поборник народной доли”¹⁶, другі розвінчували такий образ: “Шевченко – открытый хулигель церкви, учитель разврата, озлобленный враг самодержавия и яркий проповедник сепаратизма”¹⁷.

Це ілюструє стаття А. Вязигіна «“Особое мнение» о чествовании Т.Г. Шевченко”¹⁸. Її автор родом із Харківщини, був російським націоналістом. Джерелом для створення публікації послужувала замітка М. Сумцова “Т.Г. Шевченко и его зарубежная литература”, запозичена з харківської газети “Южный Край”. А. Вязигін дав негативну характеристику творам Т. Шевченка за виділеними ним групами: 1) богохульницькі – “Молитви”, “Гімн Чернечий”, “Світе ясний, світе тихий”, “Якось то йду я у ночі”, “Марія”; 2) царененавистні – “І Архімед, і Галілей”, “О, люди, люди небораки”, “Саул”, “Хоча лежачого”; 3) розпустні – “Великомучинице куме”. Негативно згадувалися поезії, в яких він критикував російських політичних діячів: вірш “Юродивий” про генерал-губернатора Д. Бібікова, “Я не нездужаю” про царя Миколу І. Пояснення такої нелюбові поета до згаданих постатей знаходимо у статті “Шевченковский юбилей и киевские украиноманы”¹⁹. Кожне її речення просякнуте негативним ставленням до постаті Кобзаря. Її автор А. Савенко (1874–1922 рр.) – ідеолог російського націоналізму в Україні на початку ХХ ст. Він так відгукнувся про Т. Шевченка: “Ненавидел всех борцов за единое русское дело и глумился в своих стихах”²⁰. У клубі російських націоналістів 23 лютого 1911 р. виголосив промову “Певец самостийной Украины”, де заявив про “обробку” Т. Шевченка членами Кирило-Мефодіївського братства, які зробили його музичним інструментом, що видавав бажані їм звуки²¹.

¹⁵ *К столетнему юбилею Т.Г. Шевченко*, Известия Волынского губернского земства 5–6 (11 февраля 1914) 1–4.

¹⁶ Н.С. Бобрицкий, *К юбилею Т.Г. Шевченко*, Известия Волынского губернского земства 9 (5 марта 1914) 3–4.

¹⁷ *Наша Волянь* 49 (22 февраля 1914) 3.

¹⁸ А. Вязигин, “*Особое мнение*” о чествовании Т.Г. Шевченко, *Жизнь Воляни* 27 (29 января 1914) С. 2.

¹⁹ А. Савенко, *Шевченковский юбилей и киевские украиноманы*, *Жизнь Воляни* 46 (18 февраля 1911) 4.

²⁰ А. Савенко, *Шевченковский юбилей и киевские украиноманы*...

²¹ А. Горайн, *Юбилейное лицемерие*, *Жизнь Воляни* 63 (9 марта 1911) 1.

Відмітим, що коли окремі представники єврейського народу з повагою відгукувалися про творчість Т. Шевченка, російські націоналісти поспішали їм нагадати: “Шевченко относился с свирепой ненавистью к «жидам» и «ляхам»”²². Як писав автор замітки “Юбилейное лицемерие” А. Горайн, подібні мотиви замовчувалися з причини того, що: “Общая ненависть к России объединила представителей двух наций, между которыми история вырыла глубокую яму”. А так би, на його думку, багато хто охрестив Т. Шевченка “человеконенавистником”²³.

Вівся активний пошук негативних рис характеру та шкідливих звичок поета. І одну з таких було знайдено – пияцтво. Цьому послуговували витяги з творів П. Куліша. Без зазначення авторства, вони публікувалися в періодиці під заголовками “П.А. Кулиш о Т.Г. Шевченко”. За основу було взято поему П. Куліша “Куліш у пеклі”. У статтях наводилися звернення П. Куліша до Т. Шевченка: “пьяный кобзарь Тарас”, “пьяный как темная ночь Шевченко”, і те, що він називав його музу “пьяной” і “разнузданной”. Для посилення такої характеристики було використано віршований вислів М. Костомарова: “Козак Тарас, козак Тарас. Ні про що не дбає, Сидить собі у куточку С чаем ром кружляє”²⁴.

Не менш різким судженням піддалася збірка “Кобзар”. Журналіст Д. Донской все ж оцінив її певну літературну цінність, але із жалем сприймав те, що “Тарас Шевченко выразил в «Кобзаре» многое, что ни в коем случае не может потерпеть русская государственность”²⁵, інші дослідники взагалі відкидали будь-яку її значимість. А. Савенко сказав: “трудно найти что-то более людофобское и полонофобское чем «Кобзарь»”²⁶. Або ж у статті “Позорное дело” читаємо: “Нецензурное, противогосударственное, антирелигиозное и безнравственное произведение”²⁷.

Як протидію цьому журналісти періодичних видань демократичного звучання намагалися відстояти та показати достойний життєвий шлях українського поета. Їх сторінки прикрашали портрети Т. Шевченка²⁸, біографічні довідки, аналізувалися його твори “Як би ви знали паничі”, “Катерина”, “Тайдамаки” та ін. Особлива увага зверталася на ті вірші, в яких він оспівував мрії про українську державність, наприклад “І на оновленій

²² А. Савенко, *Шевченковский юбилей и киевские украиноманы...*

²³ А. Горайн, *Юбилейное лицемерие...*

²⁴ П.А. Кулиш о Т.Г. Шевченко, *Жизнь Воляни* 39 (11 февраля 1914) 4.

²⁵ Д. Донской, *Дайте ответ!*, *Жизнь Воляни* 328 (29 декабря 1914) 1–2.

²⁶ А. Савенко, *Шевченковский юбилей и киевские украиноманы...*

²⁷ *Позорное дело*, *Жизнь Воляни* 24 (26 января 1914) 1–2.

²⁸ *Портрет Т.Г. Шевченко*, *Известия Волынского губернского земства* 8 (25 февраля 1914) 1.

землі...” та ін.²⁹ Автор статті чи то редакція порівнювали його творчість з творами М. Карамзіна, А. Дельвіга, О. Кольцова, М. Некрасова, але відмічали: “напряжение скорбной музыки Т. Шевченка сильнее”³⁰.

Різку реакцію викликали замітки, у яких журналісти повідомляли читачів про організацію заходів до днів вшанування пам’яті поета: концерт, урочиста хода, найменування вулиць та навчальних закладів його ім’ям, проведення літературних вечорів тощо. Н. Бобрицький закликав кожного волинянина та ставив риторичне запитання: “Что же сделала Вольнь, чтобы достойно ознаменовать столетнюю годовщину своего поэта? Разве не мы сыны той «сердешной Украины», о которой скорбил поэт!”³¹. Усе це не могло залишитися непоміченим поборниками російського самодержавства та імперського спокою.

У Державній Думі 27 лютого 1914 р. відбулося засідання, про яке інформувала стаття “Запрос по поводу запрещения чествования памяти Шевченко”³². Депутати російської Думи розділилися на два табори. Чихідзе, граф Капніст, А. Савенко, В. Пуришкевич, селянин Городілов висували схожі між собою думки, які можна означити найяскравішим висловлюванням останнього: “Дело идет о политической борьбе за самостоятельную Украину, что является новым шагом по пути расчленения России”. На противагу їм, Мазуре, Н. Бобрицький, Маліков, селянин Мерщій вбачали причину в іншому: “в желании чествовать память не заключается никаких сепаратистских тенденциях, а лишь проявляется симпатия народа к своему поэту”³³. Російські націоналісти зробили все можливе, щоб не допустити вшанування “певца украинской «самостийности»” організованого, як вони називали “киевскими украинофилами и галицкими мазепинцами”, на чолі яких стояли Ю. Романчук та М. Грушевський, які отримали ярлик “польско-австрийских эмиссаров”³⁴.

Деякі волинські газети подбали про те, щоб поінформувати про заборону вшанування Т. Шевченка. Постанова Міністерства народної освіти заборонила учням брати участь у шевченківських святкуваннях, дозволяла вчителям лише коротко ознайомити з біографією і вибраними

²⁹ Т.Г. Шевченко (по поводу 100-летия со дня рождения поэта), Известия Вольнского губернского земства 8 (25 февраля 1914) 1–9.

³⁰ Т.Г. Шевченко (по поводу 100-летия со дня рождения поэта)..., 8.

³¹ Н.С. Бобрицкий, К юбилею Т.Г. Шевченко, Известия Вольнского губернского земства 9 (5 марта 1914) 4.

³² Запрос по поводу запрещения чествования памяти Шевченко, Наша Вольнь 55 (28 февраля 1914) 2.

³³ Запрос по поводу запрещения чествования памяти Шевченко...

³⁴ А. Савенко, Шевченковский юбилей и киевские украиноманы...

віршами поета. А резолюція архієпископа Антонія від 20 січня за № 875, унеможливила й останнє³⁵. Робилося все, щоб не допустити спорудження пам'ятника Т. Шевченку, вважалося що це місце стане простором “об'єднуючим всех ненавистников России, особенно «украинцев»”³⁶. Обговорення цієї проблеми знайшло своє висвітлення у статтях: “Конкурс на постановку памятника Т.Г. Шевченко в Киве”³⁷, “Памятник Т.Г. Шевченко”³⁸, “Рабочие против постановки памятника Шевченко в Киве”³⁹ та ін. У статтях “Юбилей Шевченка”⁴⁰, “Демонстрации в Киве”⁴¹ журналісти проінформували як насправді пройшло святкування ювілею 25 лютого 1914 р. Незважаючи на всі заборони, у різних частинах м. Києва, зібралось багато людей, студентської молоді, відбулися демонстрації⁴². Один із учасників вигукнув: “Да здравствует автономная Украина!”⁴³. Кінні загоны поліції не встигали розганяти демонстрантів, відбулося понад 70 арештів⁴⁴.

Наступною групою історико-краєзнавчих публікацій є статті з історії книгодрукування та бібліотечної справи. Одна із перших розвідок із цієї тематики була зроблена краєзнавцем Волині та редактором “Волынских губернских ведомостей” Акимом Перлштейном. Опублікував він її на сторінках редагованої ним газети під назвою “Очерк истории типографии на Волини”⁴⁵. Робота містила історичні довідки про заснування перших друкарень на Волині, їх діяльність, із зазначенням назв надрукованих ними книжок. І хоча подані відомості про діяльність друкарень є досить стислими, але це було одне із перших досліджень, яке дало поштовх іншим.

Редактор газети Ф. Кітченко надрукував об'ємну публікацію “Житомирские библиографические известия (до 1 октября 1861 года)”⁴⁶. Вона

³⁵ *К юбилею Т.Г. Шевченко*, Наша Волянь 49 (22 февраля 1914) 3.

³⁶ Д. Донской, *Дайте ответ!*...

³⁷ *Конкурс на постановку памятника Т.Г. Шевченко в Киве*, Известия Волынского губернского земства 3–4 (4 февраля 1914) 18.

³⁸ *Памятник Т.Г. Шевченко*, Наша Волянь 131 (21 мая 1914) 2.

³⁹ Цытович, *Рабочие против постановки памятника Шевченко в Киве*, Волынская земля 30 (6 февраля 1914) 3.

⁴⁰ *Юбилей Шевченка*, Наша Волянь 54 (27 февраля 1914) 2.

⁴¹ К.Н., *Демонстрации в Киве*, Наша Волянь 57 (2 марта 1914) 3.

⁴² *Юбилей Шевченка*...

⁴³ К.Н., *Демонстрации в Киве*...

⁴⁴ *Юбилей Шевченка*...

⁴⁵ А. Перлштейн, *Очерк истории типографии на Волини*, ВГВ 4 (22 января 1855) 1–2; 5 (29 января 1855) 1–2.

⁴⁶ Ф. К...ко., *Житомирские библиографические известия (до 1 октября 1861 года)*, ВГВ 43 (28 октября 1861) 267–270; 44 (4 ноября 1861) 273–275; 45 (11 ноября 1861); 46 (18 ноября 1861).

присвячена вивченню діяльності житомирських друкарень. Хочеться згадати його висловлювання про саме поняття “типографский станок”: “могущественный двигатель мысли человеческой, переносимой из страны в страну, из настоящего к будущему, – окрыляя, расширяя разум человека, и делаая его участком умственной жизни без границ времени и места”⁴⁷. У статті йшлося про функціонування друкарні Квятковського в м. Житомирі з 1859 р. та друкарні Хршонща з 1860 р. та ін.

Згадаємо також роботи: “Краткие исторические сведения – о бывших на Волыне православных типографиях” С. Барановського⁴⁸, “История русского книгопечатания”⁴⁹, “Как распространились типографии в России”⁵⁰, “Книжное дело в провинциях и столицах”⁵¹ та ін. Вони переважно присвячені вивченню історії російських друкарень та лише побіжно тих, що діяли на території українських земель.

Матеріали третьої групи історико-краєзнавчих публікацій культуроснавчої тематики з історії бібліотечної та музейної справи мали систематичний характер на сторінках волинської періодичної газети “Волинские губернские ведомости”. Після заснування Житомирської публічної бібліотеки у 1865 р. її шпальга збагатилася замітками з історії створення та відкриття установи. Наприклад, це статті: “Учреждение в Житомире русской публичной библиотеки”⁵², “К вопросу о Житомирской русской публичной библиотеки”⁵³, “Житомирская публичная библиотека” О. Братчиково⁵⁴ та ін. А потім їх змінили огляди її відвідуваності читачами⁵⁵ та звіти про роботу, пророблену персоналом⁵⁶. Вони містять багато цікавих фактологічних та статистичних відомостей щодо історії організації та ведення бібліотечної справи в м. Житомирі.

⁴⁷ Ф. К...ко, *Житомирские библиографические известия (до 1 октября 1861 года)*, ВГВ 43 (28 октября 1861) 267.

⁴⁸ С. Барановский, *Краткие исторические сведения – о бывших на Волыни православных типографиях*, ВЕВ 18 (16 сентября 1877) 763–787.

⁴⁹ *История русского книгопечатания*, ВГВ 22 (24 марта 1873) 1–2.

⁵⁰ *Как распространились типографии в России*, ВГВ 2 (8 января 1892) 1; 5 (18 января 1892) 5.

⁵¹ *Книжное дело в провинциях и столицах*, Вольнь 185 (1 октября 1895) 2–3.

⁵² *Учреждение в Житомире русской публичной библиотеки*, ВГВ 36 (1865).

⁵³ *К вопросу о Житомирской русской публичной библиотеке*, ВГВ 41, 44, 48–49 (1865).

⁵⁴ А. Братчиков, *Житомирская публичная библиотека*, ВГВ 33–37 (1866).

⁵⁵ *О посетителях Житомирской публичной библиотеки*, ВГВ 6, 18, 35, 45, 53, 65, 79, 91, 105, 120, 134, 143, 148 (1868); Белоконов, *О посетителях Житомирской публичной библиотеки*, ВГВ 3, 17, 27, 41, 53, 67, 78, 91, 105, 119, 130, 147 (1867).

⁵⁶ *Отчеты Житомирской публичной библиотеки*, ВГВ 23–24, 29, 32, 41, 46, 50 (1866); *Отчет Житомирской публичной библиотеки за 1865–1866 гг.*, ВГВ 54, 56 (май 1867).

Низку статей журналісти присвятили історії становлення та діяльності музеїв. Публікація “Музей при публичной библиотеке в Житомире”⁵⁷ інформувала читачів про утворення при Житомирській російській публічній бібліотеці музею, який і став прообразом нинішнього Житомирського обласного краєзнавчого музею. Він був створений у результаті об’єднання колекцій місцевих гірських порід і мінералів. Перша колекція була зібрана М. Чертковим, а друга краєзнавцем Г. Оссовським. Дізнаємося, що нараховувала вона понад 500 зразків різних порід⁵⁸.

Кілька статей висвітлюють створення Волинського центрального музею. Це замітки: “К открытию центрального музея”⁵⁹ та дві з однаковою назвою “Волынский центральный музей”⁶⁰. Їх матеріали оповідали про музейні колекції, які експонувалися, кількість відвідувачів, а також культурних діячів, які долучалися до його функціонування. Так, у одній із публікацій йшлося про відвідини музею Володимиром Липським, головним ботаніком Імператорського ботанічного саду у Санкт-Петербурзі. Працівники музею завдячували йому цінними ботанічними матеріалами, які науковець передав музею⁶¹. Відмітимо, що в подальшому В. Липський став третім президентом Всеукраїнської Академії Наук (1922–1928 рр.), член-кореспондентом АН СРСР.

Деякі слова варто сказати про ще одну цікаву публікацію, яка стосується історії Острозького музею. Її назва “Ценные поступления в музей братства имени князей Острожских”⁶². У ній повідомляється про поповнення його фондів приватною колекцією М. Тіпольта (1864–1948). Завдяки йому музей збагатився книгами з історії Південно-Західного краю, портретами галицьких князів та польських королів, альбомом вирізок з газет і журналів, альбомом місцевих історичних пам’яток.

До наступної групи культурознавчих публікацій ми віднесли статті з історії театрального та музичного мистецтва. На сторінках волинської періодики їм систематично приділялася увага. Це було пов’язано з відкриттям у м. Житомирі Дворянського театру у 1855 р. У зв’язку з цим редакція газети “Волыньские губернские ведомости” почала друкувати

⁵⁷ *Музей при публичной библиотеке в Житомире*, ВГВ 16 (16 августа 1876) 559–560.

⁵⁸ *Ibid.*, с. 559.

⁵⁹ *К открытию центрального музея*, Жизнь Волыни 134 (29 мая 1911) 3.

⁶⁰ *Волынский центральный музей*, Жизнь Волыни 139 (5 июня 1911) 3; *Волынский центральный музей*, Жизнь Волыни 288 (13 ноября 1914) С. 3.

⁶¹ *Волынский центральный музей*, Жизнь Волыни 139 (5 июня 1911) 3.

⁶² *Ценные поступления в музей братства имени князей Острожских*, Жизнь Волыни 15 (17 января 1914) 4.

рубрику “Театральная Хроника”. Редактор А. Перлштейн в одному із оголошень заявив про те, що колектив видання: “обещает своим читателям раза два в месяц сообщать обо всех сценических новостях этого театра”⁶³. На сторінках видання опубліковано повідомлення О. Братчикова⁶⁴, яке містило хроніку діяльності Житомирського дворянського театру, а також довідку про його створення, як то “Открытие Житомирского Дворянского театра”⁶⁵. Автор останньої з гордістю зазначав: “все чего в праве требуют самый изыскательный театр, найдется в Житомирском театре”⁶⁶.

Пізніше подібну рубрику мала газета “Волынская жизнь”. Називалася вона “Театр и музыка”. У ній розмішувалися статті за типовим найменуванням “Городской театр...”, а далі через крапку зазначалася назва п’єси, яка найближчим часом була поставлена на сцені театру. Серед таких були твори “Ріголетто”⁶⁷ та “Травіатта” Д. Верді⁶⁸, “Демон”⁶⁹ та ін. Замітки містили короткий опис того, що відбувалося на сцені, схвальні або ж критичні оцінки гри акторів. Вони зберегли імена багатьох діячів, яким випала доля виступати на театральній сцені м. Житомира.

Виконання чи постановка українських творів засуджувалося. Так, негативну оцінку заслужила театральна труппа Колесніченка, яка взяла на себе сміливість зіграти п’єси М. Старицького “Нахмарило”, “Сорочинський ярмарок”, “Зимовий вечір”⁷⁰. Автор замітки, критикуючи ці постановки, підсумував: “показывают редкое отсутствие вкуса на прекрасное”⁷¹. У статті “Малороссийские спектакли”, хоч і визнавалася театральна майстерність українських артистів М. Садовського та М. Заньковецької, проте твори зазначали нищівних характеристик: “Малороссийская музыка и хореография, несмотря на свою примитивность, имеют подкупающее значение безыскусственности и выразительности”⁷².

⁶³ А. Перлштейн, *Театральная хроника (от редакции)*, ВГВ 42 (15 октября 1855) 2.

⁶⁴ А. Братчиков, *Русский театр в Житомире*, ВГВ 112 (23 сентября 1867); 115 (30 сентября 1867); 118 (октябрь 1867); 121 (14 октября 1867); 128 (31 октября 1867); 140 (ноябрь 1867); 151 (23 декабря 1867).

⁶⁵ А. Перлштейн, *Открытие Житомирского Дворянского театра*, ВГВ 42 (15 октября 1855) 1–2.

⁶⁶ А. Перлштейн, *Открытие Житомирского Дворянского театра...*, 1.

⁶⁷ *Жизнь Волыни* 4 (5 января 1911) 3.

⁶⁸ *Городской театр*. “Травиата”, *Жизнь Волыни* 13 (15 января 1911) 3.

⁶⁹ *Городской театр*. “Демон”, *Жизнь Волыни* 17 (19 января 1911) 3.

⁷⁰ *Городской театр*. “Зимовий вечір” и оперетка Бобринецького “Майска ніч”, *Жизнь Волыни* 228 (7 сентября 1911) 4.

⁷¹ *Городской театр*. “Зимовий вечір” и оперетка Бобринецького “Майска ніч”...

⁷² Ч-Ъ, *Малороссийские спектакли*, *Волынская жизнь* 54 (19 декабря 1906) 3.

Особливого звучання набули статті про театральне та концертне життя волинян з початком Першої світової війни. Тетральні критики у своїх замітках більше акцентували не на оцінці мистецької майстерності, а на тому, чи піднімає їх творчість бойовий дух народу. Ось як відзначав один із журналістів роль благодійних концертів, даних хором Н. Бернатовича, що проводилися на Волині у вересні 1914 р.: “русская песня бодрит человека, зовет его на подвиг, будит в нем самосознание и вернее всякой дипломатии содействует объединению единоплеменных народов”⁷³. Інший автор, який назвав себе “Купец старожил”, схвалив виконання учнями Волинської духовної семінарії в м. Куп’янск Харківської губернії таких військових композицій, як: “За святое дело”, “На бой!”, “В бурю во грозу” та ін.⁷⁴

Отже, перейдемо до розгляду наступної групи історико-краєзнавчих публікацій на сторінках волинської періодики. Її становлять матеріали із історії розвитку науки у губернії.

За розробленою нами класифікацією першими йдуть публікації з історії діяльності наукових осередків. Часто замітки цієї групи приурочувалися до святкування річниць створення тих чи інших наукових осередків. Одною з таких стала стаття “Пятидесятилетие императорского русского географического общества (1845–1895)”⁷⁵. У ній подано відомості про історію становлення товариства, склад, діяльність структурних відділів (математичного, фізичного, етнографічного, статистичного), підготовлені та перекладені з інших мов наукові праці, здійснені дослідницькі експедиції.

Публікувалися й планові звіти із проробленої роботи науковими товариствами. Наприклад, зі статті “В обществе исследователей Волины”⁷⁶ дізнаємося про дослідницькі здобутки історичної секції, виголошені на засіданні 28 вересня 1902 р. Я. Яроцьким та О. Фотинським. Автор замітки коротко представив зміст їхніх промов. Першого – щодо археологічних розкопок, проведених у с. Цвіля Новоград-Волинського повіту, другого – з приводу поповнення Волинського єпархіального давньосховища одним із екземплярів Острожської Біблії 1581 р. Стислому переказу доповіді “Волинский вольнодумец XVII в.” О. Фотинського він приділив найбільше уваги, певно тому, що вбачав необхідність зосередитися на роз’ясненні волинському читачу важливості та сутності цієї

⁷³ *Итоги славянских концертов*, Жизнь Волини 60 (2 марта 1915) 3.

⁷⁴ *Концерт волинянцев на чужбине (Письмо из Купянска)*, Жизнь Волини 12 (12 января 1916) 4.

⁷⁵ *Пятидесятилетие императорского русского географического общества (1845–1895)*, Волинь 22 (27 января 1896) 1–2; 23 (27 января 1896) 1–2.

⁷⁶ С. М-ва, *В обществе исследователей Волины*, Волинь 216 (5 октября 1902) 2.

знахідки. На полях виявлено примірника Острожської Біблії, бувшим власником книги, було залишено численну кількість рукописних заміток – філіппіків. Вони стосувалися оцінки релігійного та інколи політичного життя XVII ст., мали засудливий характер щодо католицтва, церковної унії, негідної поведінки духовних осіб, деяких чинних церковних канонів⁷⁷.

Сповідалося на сторінках волинської періодики і про провідних російських та українських вчених, їх наукові винаходи і відкриття. Серед таких публікацій, стаття “Приятные известия о русском ученом”⁷⁸. У ній йшлося про відомого мандрівника, географа, дослідника народів Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії М. Миклухо-Маклая, що вважався пропавшим безвісті на острові Нова Гвінея, та як інформував “Кронштадтский вестник” був знайдений живим у порті Константин. А також можна згадати замітку “Новое открытие проф. Мечникова”⁷⁹ про винайдення біологом І. Мечниковим сировотки проти тифу. Цікавою та ґрунтовною є замітка В. Антоновича “По поводу раскопок произведенных у Житомира г. С.С. Гамченко”⁸⁰. У ній він детально проаналізував археологічну роботу з дослідження житомирських курганів, здійснену С. Гамченком, який був одним із засновників Товариства дослідників Волині, пізніше віце-президентом Всеукраїнського Археологічного комітету та багатьох інших наукових організацій. У цілому В. Антонович схвалив отримані наукові здобутки, вказав на незначні неточності, та наостанок доповнив висновки, приведені С. Гамченком, щодо часу і належності житомирських курганів, власними науковими зауваженнями.

У публікаціях з медицини журналісти намагалися подати вичерпну інформацію з питань розвитку медичної справи та санітарного становища Волинської губернії. Ці матеріали скоріше становлять собою об’ємні узагальнення статистичних даних, ніж теоретичні наукові розробки, хоча такі теж траплялися. Краєзнавці працювали у двох взаємопов’язаних дослідницьких напрямках. Беручи до уваги матеріали одної із публікацій, можна проілюструвати як вони визначали їх для себе: перше – “стремится зарегистрировать по возможности все случаи заболевания каждой болезнью”⁸¹, друге – провести просвітницьку роботу “о характере и при-

⁷⁷ С. М-ва, *В обществе исследователей Волини*, с. 2.

⁷⁸ *Приятные известия о русском ученом*, ВГВ 19 (14 марта 1873) 1–2.

⁷⁹ *Новое открытие проф. Мечникова*, Волинская почта 109 (28 апреля 1912) 2.

⁸⁰ В. Антонович, *По поводу раскопок произведенных у Житомира г. С.С. Гамченко*, Волинь 87 (9 августа 1886) 2–3.

⁸¹ А.Г. Бегак, *Материалы к медико-санитарному изучению Дубенецкого уезда*, Врачебно-санитарная хроника Волинской губернии 11 (ноябрь 1911) 111.

знаках появившейся эпидемической болезни, о предохранительных мерах от нея и правилах борьбы с нею”⁸². Головним чином робилося це з метою постійного спостереження за станом захворюваності населення краю, призупинення чи подолання поширення епідеміологічної небезпеки.

Звернемо увагу на одну із багатьох заміток “Материалы к медико-санитарному изучению Дубенецкого уезда”⁸³. Вона є типовою для побутуючих у той час публікацій на сторінках волинської періодики даного змістовного характеру. Її автор, місцевий земський лікар А. Бегак на початку дослідження подав “Краткое описание Дубенецкого уезда”⁸⁴, яке містить цінні загальні відомості з історії цієї місцевості: географічних та кліматичних особливостей, рослинності, численності населення, видів поширених занять, житлових умов, дорожньої справи. Вивчаючи всі ці аспекти життя дослідник намагався показати їх значення та вплив на санітарний стан повіту. А вже опісля під заголовками “Санитарное состояние”⁸⁵ та “Положение земского медицинского дела в губернском уезде и желательные его преобразования”⁸⁶ автор подав відомості про наявний медичний персонал, функціонуючі медичні установи, хворих та померлих жителів, запропонував заходи для боротьби з хворобами та ін.

Стаття лікаря-дослідника І. Соболевського “Краткий обзор заразных болезней в Волынской губернии за 1910-й год”⁸⁷ є ще одним яскравим прикладом збору статистичних даних з медичної справи. Автор у вигляді таблиці подає кількість зареєстрованих лікарями і фельдшерами хворих за 1910 р. на найпоширеніші хвороби – понад 153 808 чол. Особливий інтерес викликали діаграма та карта, намальовані від руки автором. Вони є прикладом зображальних засобів, які використовувалися для наочного ознайомлення читачів із тенденціями поширення хвороб у часі та територіально.

Декілька слів варто сказати про статті, у яких журналісти висвітлювали не результати наукової медичної діяльності, а намагалися обговорити проблемні питання, пов’язані з її реалізацією. Одною з таких, є стаття, в основу якої був покладений лист фельдшера з Новоград-Волинського повіту⁸⁸. У ньому він висловив власні погляди на питання реорганізації процесу надання медичної допомоги селянам. А саме, критикував

⁸² А.Г. Бегак, *Op. cit.*, с. 111.

⁸³ *Ibid.*, с. 95–112.

⁸⁴ *Ibid.*, с. 95–98.

⁸⁵ *Ibid.*, с. 98–99.

⁸⁶ *Ibid.*, с. 110.

⁸⁷ Ив. Ал. Соболевский, *Краткий обзор заразных болезней в Волынской губернии за 1910-й год*, Врачебно-санитарная хроника Волынской губернии 11 (ноябрь 1911) 113–154.

⁸⁸ *По поводу реорганизации сельской медицины в Волынской губернии*, *Волинская жизнь* 11 (26 октября 1906) 1.

пропозицію волинського лікарського інспектора винесену на розгляд губерньського земського комітету про необхідність закрити всі самостійні фельдшерські пункти і призначити по два лікарі на волость. На противагу цьому він намагався показати потребу в покращенні умов функціонування фельдшерських пунктів. За його описами вони знаходилися в жахливому стані: “топорной роботи шкаф, иногда лекарства размещены на полу, импровизированный стол из двух нечищенных досок, лекарства выдаются в бутылках из под вина, пива, пузырьках из под чернил, закупориваются бумажками”⁸⁹. Проте, факти приведені автором, хоч і не відкидалися, але піддавалися сумніву самою редакторською колегією видання, яка зазначала, що таке положення було не скрізь і “с обобщениями нужно быть осторожным”⁹⁰. Проте журналіст був не єдиним, хто вказував на плачевний стан медицини краю. У замітці “О материальном положении земского медицинского персонала”⁹¹ наголошувалося на необхідності підвищення зарплатні лікарям, які у порівнянні з іншими спеціалістами отримують менше. Публікації такого змістовного наповнення відігравали важливу роль у піднятті і обговоренні наявних проблем, які потребували вирішення.

Приділялася увага й обговоренню проблемних питань щодо реформації та впорядкування ветеринарної справи. Наприклад, Туркевич, який сам був ветеринаром та безпосередньо стикався з різними труднощами під час своєї роботи, у замітці “Несколько слов о ветеринарии на Волыни”⁹² зробив спробу показати нелегке положення лікарів-ветеринарів і запропонував ряд необхідних нововведень. Його думка базувалася на тому, що ветеринарна справа мала стати “губернско уездной” не за назвою, а по суті, тобто реалізовуватися мала за безпосередньої участі губерньського та повітового земств. А саме, шляхом їх участі у виплаті зарплати лікарям, доставці медикаментів та засобів для дезинфекції, визначенні ділянки ветеринарного огляду не більше 15 верств, оснащенні лікарів необхідними приладами: мікроскопами, термостатами та ін., створенні умов для проходження лікарями повторних курсів та бактереологічних занять, забезпеченні житлом та ін.⁹³ Гучні заяви привів у своїй статті селянин А. Стецюк. Одна з яких: “для оказания ветеринарной по-

⁸⁹ *По поводу реорганизации сельской медицины в Волынской губернии...*

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Туркевич, *Несколько слов о ветеринарии на Волыни*, Известия Волынского губерньского земства I (18 января 1913) 9–10.

⁹³ *Ibid.*

мощи у нас еще уделяется мало внимания”⁹⁴. Журналісти робили все можливе для обговорення необхідності зміни ситуації.

Цікаві матеріали на сторінках волинської періодики можна віднайти з метеорології. Започаткування їх збору та публікації у Волинському краї було пов’язано з початком функціонування Метеорологічного бюро Волинського земства. Створити таку установу волиняни намагалися ще з 1910 р., коли просили фінансових асигнувань у Волинської губернської управи на її побудову⁹⁵. Реалізувати свій проект їм вдалося через рік.

У першому ж номері фахового видання новоствореної наукової установи з’явилася ознайомча стаття “Организация метеорологической сети”⁹⁶, яка й інформувала про сутність її подальшої дослідницької діяльності. У ній чітко формулювалося дослідницьке завдання, яке ставили перед собою журналісти-метеорологи: “Изучение климата Волынской губернии. Вопрос о предсказании погоды – вопрос более или менее далекого будущего”⁹⁷. Для допомоги їм у виконанні цієї клопіткої роботи, через посередництво “Общества исследователей Волыни”, закликалися вчителі народних училищ, священники й кореспонденти інших професій, з проханням щомісячно сповіщати спостереження в метеорологічне бюро для попереднього опрацювання та подальшої публікації в періодичному бюлетені “Труды метеорологической сети Волынского земства”⁹⁸.

Головна увага в публікаціях цього тематичного спрямування зверталася на вивчення кількості і якості опадів у просторі і часі, та показ їх залежності від інших метеорологічних елементів, гіпсометричних даних, рельєфу, рослинного покриву. Через те, що саме опади головним чином впливали на введення сільського господарства, що було одною із провідних галузей економіки краю. Такі помісячні огляди погоди збиралися кореспондентами різних повітів при 80-ти дощовимірювальних станціях (станом на 1911 р.)⁹⁹. Для ознайомлення з методологією проведення спостережень співробітникам пропонувалася книга А. Воєйкова “Метеорология для средних учебных заведений и для практической жизни”¹⁰⁰. Зібрати метеорологічні показники кореспонденти могли завдяки спеціальним науковим приладдям, про які йшлося в одній із публікацій. А саме, це були: ртутний барометр Вільда-Фруса, психометричні термо-

⁹⁴ А.И. Стецюк, *Ветеринарная помощь населению*, Известия Волынского губернского земства 23 (11 июля 1913) 8.

⁹⁵ *Организация метеорологической сети*, Труды метеорологической сети Волынского земства 1 (август 1912) 1–4.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*

метри, вологістний гігрометр Соссюра, ваговий евапарометр Вільда, снігомірна рейка, дощоміри з захистом Ніфера, геліограф Величко – з майстерні в Санкт-Петербурзі Ф. Мюллера та ін.¹⁰¹

Зібрані матеріали опрацьовувалися та впорядковувалися завідувачем метеорологічної мережі С. Боржовським, а потім друкувалися під однією і тією ж назвою “Краткий обзор погоды в Волынской губернии за ...” з зазначенням хронологічних рамок, за які робився огляд¹⁰². Вони містили показники барометрів, температури, відносної вологості, хмарності, опадів, вітру та ін. Під його ж редакцією виходили фенологічні дослідження з вивчення впливу атмосферних умов на явища неживої природи, як то льодостав та розриття рік, озер та інших водоймищ¹⁰³. Окреме місце мали спостереження за впливом погоди та різних сезонів на ріст і дозрівання озимих посівів¹⁰⁴.

Загальні описи підкріплювалися додатковими графіками, таблицями, діаграмами, картами. Прикладом одної з них є “Диаграмма Житомирской метеорологической станции за 1912 г.”¹⁰⁵ Вона намальована від руки, різними кольорами. Інформація подана в ній була поділена на чотири підгрупи: “барометр”, “температура воздуха”, “влажность”, “высота осадков”.

Окрім збору поточних даних, члени Метеорологічного бюро Волині опрацьовували раніше зібраний масив метеорологічних даних. За порадою К. Жука – члена Київської школи метеорологів, вони звернулися з проханням до волинського губернатора – надати їм матеріали зібрані продовольчими комісіями за 50-річний період, які містили відомості про зливи, бурі та град¹⁰⁶. Вони становили не меншу наукову цінність, допомогли їм прослідкувати та визначити певні метеорологічні закономірності, повторювані з року в рік.

На сторінках волинської періодики трапляються наукові публікації, які ми не віднесли до якоїсь з виокремлених тематичних підгруп. Наприклад: “О производстве опытов приготовления свежих и квашеных овощей в

¹⁰¹ Организация метеорологической сети...

¹⁰² С.А. Боржовский, *Краткий обзор погоды в Волынской губернии за декабрь 1912 г. (нов. ст.) (18 ноября – 18 декабря)*, Труды метеорологической сети Волынского земства 17 (декабрь 1912) 1–3.

¹⁰³ С.А. Боржовский, *Наблюдения над вскрытием и замерзанием рек, озер, прудов и т. п. за январь месяц 1912 года в Волынской губернии*, Труды метеорологической сети Волынского земства 6 (января 1912); С.А. Боржовский, *Сведения о вскрытии и замерзании вод за февраль*, Труды метеорологической сети Волынского земства 7 (февраль 1912) 5–6.

¹⁰⁴ С.А. Боржовский, *Зима 1911–1912 года и состояние озимых посевов в первой половине марта*, Труды метеорологической сети Волынского земства 7 (февраль 1912) 4–5.

¹⁰⁵ *Диаграмма Житомирской метеорологической станции за 1912 г.*, Труды метеорологической сети Волынского земства 7 (февраль 1912).

¹⁰⁶ Организация метеорологической сети...

прок”¹⁰⁷, “Новые изобретения тушения пожаров”¹⁰⁸, “Прохождение планеты Венеры перед Солнцем в 1874 году”¹⁰⁹, “Табак и его история”¹¹⁰ та ін. Це поодинокі статті, які стали результатом реалізації дослідницьких інтересів, що не мали системного характеру. Журналісти торкалися в них висвітлення загальнонаукових проблем з метою просвітництва населення.

Отже, на основі аналізу волинської періодики ХІХ – початку ХХ ст., можемо зробити висновок, що дослідження з історії культури та різних сфер науки не тільки мали місце на її сторінках, а більше того займали вагомому змістовну складову. Матеріали є різноматичними, цікавими, часто ексклюзивними, в переважній більшості автентичними за своїм походженням, результатом кропіткої наукової краєзнавчої роботи їх авторів, наповненні численним статистичним та фактичним матеріалом, порівняльними таблицями, графіками, картографами, оцінками очевидців, фотоматеріалами, замальовками тощо.

Проте маємо враховувати й те, що редакційно-видавничі колективи деколи застосовували практику дублювання та часткових передруків з інших столичних видань, інколи навіть без зазначення цього факту. Таке явище було пов’язане з тим, що провінційна волинська періодика деколи відчувала нестачу інформаційних матеріалів, й намагалася заповнити прогалини за рахунок статей столичних видань. Іноді таке запозичення слугувало лише ілюстративним матеріалом при критиці тих чи інших думок, висловлених столичними журналістами. Опубліковані матеріали на шпальтах періодики є достатньо інформативними у тій сфері, яку вони висвітлюють, проте трапляються помилки при наведенні дат та деяких відомостей. Їх подання супроводжувалося авторським аналізом, однак частіше він носив не науковий характер, а скоріше описовий, ознайомчий, тому що адресувався широкому загалу, а не вузькоспеціалізованому колу читачів. Більше порушення історичної правдивості помітне при розставленні ідеологічних акцентів та трактуванні історичних фактів відповідно до завдань імперської національної політики. Тому підходити до ознайомлення з ними та використовувати їх матеріал потрібно критично.

Беручи до уваги та враховуючи все вище сказане при історіографічному аналізі історико-краєзнавчих досліджень з історії культури та науки, маємо сказати, що вони дозволяють ґрунтовніше і всебічніше вивчити культурно-просвітницьке життя Волинської губернії і України в цілому.

¹⁰⁷ *О производстве опытов приготовления свежих и квашеных овощей в прок*, ВГВ 28 (9 июля 1855) 1–2.

¹⁰⁸ *Новые изобретения тушения пожаров*, ВГВ 26 (20 апреля 1874) 1–2.

¹⁰⁹ *Прохождение планеты Венеры перед Солнцем в 1874 году*, ВГВ 76 (1874).

¹¹⁰ *Табак и его история*, ВГВ 34 (1875).